

“Kur’an’ı Anlama” Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler*

Şevket KOTAN**

Kur’an’ı anlama, başka bir ifadeyle Kur’an’ı doğru anlama meselesi, daha İslamın ilk asrından itibaren, müslümanları meşgul eden bir mesele olarak halen önemini korumaktadır. Bu meselenin ilk defa otaya çıkışını Haricilerin Hz. Ali’ye karşı hüküm konusunda sürdürdükleri polemikle başlatmak isabetli olabilir. Çünkü Haricilerden önce İslam tarihinde Kur’an’ın anlaşılması konusuna ilişkin herhangi bir hadise bilinmemektedir. Böyle bir hadisenin ortaya çıkmaması anlaşılır bir şeydir ve bunun nedeninin, müslümanların Hz. Peygamber’den öğrendikleri Kur’an anlayışı olduğu söylenebilir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla sahabe, Hz. Peygamber’den Kur’an’ın sadece okunan ve yaşanan bir kitap olduğunu öğrenmişti. Nitekim onların Peygamberleriyle birlikteki uygulamaları da böyleydi. Ancak bu anlayıştaki asıl kırılmanın İslam düşünce hayatında Kelam hadisesinin ortaya çıkışıyla yaşandığını söylemek gerekir. Bu döneme gelindiğinde Kur’an, artık kıraat edilerek yaşantılanan bir vahiy olmaktan, iki kapak arasında toplanmış bir mushaf olarak araştırma nesnesi bir kitap olmaya doğru evrilmeye başlamıştı. Amellerin kaynağı olduğu kadar, artık sırf zihinsel konular ve tartışmalarla ilgili bir kitap da olmuştu. İşte o günden itibaren Kur’an’ı anlama sorunu, ümmetin en temel sorunlarından biri, çoğu zaman en temel sorunu olmaya devam etmektedir.

* Şevket Kotan’a ait bu yazı bir önceki sayımızda sehven Burhanettin Tatar adına yayınlanmıştır. Bu sayımızda her iki yazarımızın yazılarını da orijinal haliyle yayınlıyoruz.

** Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

O halde nedir bu Kur'an'ı anlama sorunu? Kur'an zaten açık bir kitap değil mi? O kendini bir beyan olarak tanımlamıyor mu? Kendisi bir açıklama, bir beyan olan bu kitap asırlar boyunca bir bilinemez olarak kalmış olabilir mi?

Kanaatimizce konuya ilişkin bu türden sorulara cevap verebilmek için, Kur'an'ı anlama sorunundan önce anlamının tabiatı konusu üzerinde durmak, daha doğru bir yaklaşım olur. Çünkü asıl sorun, özelde Kur'an'ı anlama sorunu değil, temelde insanın anlama yapısı ve buna bağlı olarak anlamının tabiatı sorunudur. Dolayısıyla bu konu açığa kavuşmadan, Kur'an'ın anlaşılması sorununa isabetli bir yaklaşım olamayacaktır.

Konu anlamının tabiatı olunca söze önce bilgi ve anlam ilişkisinden başlamak gerekiyor. İnsanoğlunun varlıkla ilişkisinin isimler üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir. Varlıklar, diğer bir ifadeyle müsemmalar insan tarafından isimlendirilmekte sonra da insanlar bu isimler üzerinde uylararak ortak bir dil oluşturmaktadırlar. Varlıkları ifade eden bu isimlerin tarihleri, dolayısıyla da kapsamları ve bu isimlerin diğer isimlerle ilişkileri, bir dili konuşan insanların ürettikleri bilgiyi ifade eder. Yani bilgi denilen şey, meydana getirdikleri ağ içerisinde bu isimlerin, yani kelimelerin anlamlarının bilinmesidir. Tabi bu kelimelerin de bu kelimelerin meydana getirdikleri ağın da bir tarihi vardır. Bir dildeki kelimeler ve bu kelimelerin meydana getirdiği ağ, insanlar ve toplumlara benzetilebilir. İnsanların kişisel tarihleri yani biyografileri olduğu gibi isimlerin ve kelimelerin de tarihleri vardır. Toplamların ve devletlerin tarihleri olduğu gibi dillerin de tarihleri vardır. Bir kelimenin anlam alanı, o kelimenin tarihi ile yakın alakalıdır. Mesela Anadolu, Osmanlı ve Türkiye kelimelerinden her birinin kendilerine ait tarihleri vardır ve bu tarihler ilgili kelimelerin anlam alanını ve anlam derinliğini belirlerler. Mesela "efendi" kelimesinin tarihi, bu kelimenin anlamını olumludan olumsuzu çevirerek neredeyse tamamen değiştirmiştir.

Kelimelerin en geniş ve derin anlamı, o kelimenin tarihinin bütün detaylarıyla bilinmesini, kelimelerin sözlük anlamı ise, o kelimenin en çok hangi anlamlarda kullanıldığını ifade eder. Kelimelerin bir insan için ifade ettiği anlam ise, o insanın bu kelimelerin tarihsel serüveni hakkında ne kadar şey bildiği ve söz konusu kelimelerle ilgili ne kadar tecrübe yaşadığıyla beliren şeydir.

Tarihsel serüvenleriyle birlikte farklı alanlardaki kelimelerin, yani isimlerin organizasyonu ile, söz konusu alanlarda ve konularda bilgi ve bilim üretilir. Kelimelerin basit anlamları varlık hakkındaki bilgiyi, bu kelimelerin daha temel anlamlarından ve dil sistemi içerisindeki konularından hareketle her hangi bir konuda organize bilgi elde etmek te bilimi ifade eder. Fakat sonuç

itibariyle hem bilgi hem de bilim bilineni ifade eder ve bunların öğrenilmesi, kelimelerin ve kelimelerden yapılmış olan organizasyonların bilinen manalarının hafızaya alınması işlemidir. Her ne kadar bilgilenme ve anlama kelimeleri birlikte işleyen, iç içe karmaşık iki farklı sürece işaret ediyorsa da, yine de bilinen anlamların hafızaya alınması, anlama değil bilgilenmedir. Tabii bilginin kaynaklarından birisinin, anlamların kelime kalıplarına dökülmesi olduğunu da hemen söylemek gerekir. İnsan şeyler hakkında kendisinde oluşan anlamları kelimelere döktüğü andan itibaren bu anlamlar artık bilgi formuna geçerek anlam düzeyinden çıkarlar. Dolayısıyla kelimeye dökülerek ifade edilmiş her anlam, yeni bir bilgi olarak insanlığın bilgi mirasına dahil olur. Fakat diğer taraftan bu bilgileri edinme ameliyesi de yeni anlamların kaynağı olmaya devam eder.

İnsan, üzerinde anlamları, başka bir ifadeyle müsemmaları konusunda uylaşmış bulunan kelimeleri öğrenirken, -ki bu müsemmalar soyut ya da somut varlıklar olabilirler- bir yandan bilgi transferi yaparken diğer yandan da anlama sürecini yaşar. Biraz önce söylendiği gibi bilgi, daha önce başka insanların zihinlerinde oluşan ele avuca sığmazlık karakterindeki anlamların kelime kalıplarında dondurulmasıdır bir bakıma. Fakat bu akışkanlık ve uçuculuk özelliğine sahip anlamların tamamının kelimelere sığdırılması mümkün değildir; çünkü bu, işin tabiatına aykırıdır. Ayrıca mesela, yazarın zihnindeki anlamı ifade etmek için kelime ve cümle seçiminde ne kadar isabet ettiği de ayrı bir konudur. Çünkü anlama, manası bilinen bir kelimenin içerisine sığdırılan ve bilinen manaya raptedilerek manipüle edilmiş olanı edinmek değil, varlığın kendisini açması, ifşa etmesidir. Bu yönüyle anlama bir varlık mahiyetindeki bilgiden farklı olarak bir hadisedir. Yani varlık sahnesine çıkan, daha önce olmayan yeni bir oluşturdur.

Tabiatı itibariyle insan, dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren her zaman aynı yoğunlukta olmasa da ölene kadar daimi bir anlama süreci yaşayan bir varlıktır. Yani anlamak onun kaçınılmaz kaderidir. Bakarken, gezerken, okurken, tecrübeler yaşarken ilh. bir taraftan bilgilenirken, diğer taraftan da yeni anlamlarla yüzleşmektedir. Çünkü her yeni durumda varlık, kendini insan için yeniden açmakta ve insan, bir varlığın kendinin daha önceki durumunda görmediği yeni bir yüzünü görerek yeni bir tecrübe yaşamaktadır. Mesela bir metni okurken aynı anda hem kelimelerin anlamlarından bildiği nisbette bilgi edinmekte hem de bu bilgilenme tecrübesi esnasında o metinde olmayan ama o metin vesilesiyle zihninde oluşan anlamlara ulaşmaktadır. Bu bakımdan cümlelerin literal veya zahiri anlamlarını yazarın niyetine uygun manalarında transfer etmek de sorunsuz, hatta mümkün değildir. Dolayısıyla her okuma yeni bir inşadır aynı zamanda.

Aslında anlama sorununun bu kadar karmaşık olmasının temelinde insanın tarihselliği ve faniliği yatmaktadır. Her şeyden önce insan ancak dünyada var olan, varlığı dünyada gerçekleşen dünyalı bir varlıktır. Tarih ise tam da dünyaya ve insanın dünya içindeki serüvenine, dünyayla ilişkisine işaret eder. İnsan, dünya dışında ya da dünya olmaksızın düşünülebilecek bir varlık değildir. Her bakımdan dünyaya bağlıdır, dünyadan hangi yönden koparsa o tarafla ilgili temel varoluşsal sorunlar ortaya çıkar. Çünkü dünya onun ruhsal, zihinsel ve bedensel bütün ihtiyaçlarını temin eden bir ana kucağıdır. Mesela dünyaya ilişkin tasarımları bittiği an ruhsal sorunlarla başı derde girer. Çünkü o, dünyaya bırakılmıştır ve yüzü ileriye doğru dönük olarak ölüm düşüncesiyle birlikte yaşamaktadır. Dünyalı olmak, onun tarihselliğinin ve fani oluşunun temel nedenidir. Varlığın, onun dünya ile, dünyada var olanlarla her yeni tecrübesinde ancak kendini açarak yeni bir yüzünü göstermesi, onun faniliğine ve tarihselliğine işaret etmekte ve ona bu hakikati her seferinde yeniden hatırlatmaktadır.

İnsanın tarihselliğinin temel boyutlarından bir diğeri de onun varlıkla ancak dil ile ilişkiye girebilmesi ve varlığı ancak dil vasıtasıyla görebilmesidir. Çünkü her ne kadar dil, üzerinde uyluşım sağlanmış müsemmaları ve manaları ifade eden kelimelerden oluşuyorsa da, ne kelimeler, dolayısıyla ne de dil, göründüklerinin aksine olarak sabit varlıklar değildirler. Dil bir yönüyle tarihin tezahür alanı ve taşıyıcısı olarak sabit bir mahiyet arz ediyorsa da, diğeri yönüyle daimi bir inşa süreci içerisindedir; çünkü; bir insan için varlığın her seferinde kendini yeniden başka bir yüzüyle açması, kelimeleri yeniden içeriklendirerek, sübjektif inşa sürecini devam ettirir. İnsan daimi surette dili kendi kişisel tarihinin imkanları ve sorunları bağlamında içeriklendirme hali içerisindedir.

Bu varoluşsal sorunlar ve imkanlar çerçevesinde yazılı ya da her hangi formdaki bir metin, insana karmaşık olarak temelde üç alan açar. Bunlardan ilki, bilgi olarak tanımladığımız metnin literal/zahiri anlamı. İkincisi, bu metinde mündemiç bulunan yazarın niyeti ya da kastı. Üçüncüsü ise, bu okuma tecrübesi eşliğinde varlığın kendini yeniden açması, ifşa etmesi ile beliren anlam. Bu üç alandan ilk ikisi tarihsel ve analitik araştırmanın konusudur. Burada metin tarihsel ve edebi/dilbilimsel olarak incelenerek metin ile bilgi formuna kavuşturulmuş anlam istihsal edilir. Bu formdaki anlam, cümlelerin literal karşılıkları olarak açık bilgiler ve yazarın niyeti ya da metnin amacı olarak ta kapalı bilgiler halindedir. Üçüncüsü ise, tarihsel ve analitik araştırmanın adımları üzerinde yürümekle birlikte, varoluşsal olarak işleyen bir süreç içerisinde halen bilgi formuna kavuşmamış haldeki anlama ilişkindir. Bu manasıyla anlam istihsal edilerek ele geçirilen şey değil, bir nasip

olarak ele verilen şeydir. Anlayan insanın bu varoluşsal süreçte yapacağı şey, varlığın sesini duyması için bilinçli olarak kulağını açık tutması, kendini anlamaya açmasıdır. Bu manasıyla anlam, daha önce değinildiği gibi malumat yerine yeni bir hadise/oluşumdur.

İç içe geçmiş bulunan, ama aslında farklı olan bu üç alandan ilki olan metnin literal karşılığı, anlamlar kelime kalıplarında dondurulduklarından somut ve dolayısıyla elde edilir duruma gelmişlerdir. Kelime kalıpları somut alemde karşılıkları olan şeyler olduklarından insanlar tarafından bilinebilir malumatlar olmuşlardır. Tabi bu, söz konusu kelimelerin eşit içeriklerle herkese ortak açılacağı ve aynı manaları ifade edeceği anlamına yine de gelmez. Çünkü bunun da önünde engeller vardır. Mesela günlük hayatımızda çok kullandığımız en basit kelimeler dahi pek farkında olunmasa da herkes için farklı manalar ifade ederler. En basitinden “araba” gibi bir kelime dahi böyledir. Bir kişi için araba kelimesi, bu kelimenin müsemması hakkında ne kadar bilgiye sahip olduğuna bağlıdır. Hayatında sadece kağnı arabası gören insan için araba kağnıdır. Halbuki buna karşın hiç kağnı görmemiş bir kişi için araba kelimesinin anlam alanı içerisinde kağnı gibi bir alet yoktur. Fakat buna rağmen insanlar kendi bilgi ve görgü gibi eksiklerini gidermek suretiyle literal anlamlar alanında ortak bir dil hususunda uyuşabiliyorlar.

Metinlerde yazarın niyetini, ya da metnin amacını anlama konusu, literal anlam konusundan daha karmaşıktır. Çünkü her ne kadar metin analizi yöntemleri ile metnin amacını ortaya çıkarmak mümkünse de burada anlamın kelime kalıplarında somutlaşmamış olması, konuyu daha çok öznel düzeyde tutmaktadır. Okuyucunun metne, metnin amacı yerine kendi amacını yerleştirme olasılığı her zaman yüksektir. Fakat eğer metnin yazarı, metinde niyetini ortaya koyacak şekilde açıklamalarda bulunmuş ya da ip uçları vermişse, okuyucularını ortak bir noktada toplayabilir.

Bir hadise olarak anlama konusunda ise insan, bilgi edinme ameliyesindeki kadar özne pozisyonunu koruyamaz. Hatta çoğu zaman nesne pozisyonuna geçebilir. Çünkü bu düzeyde anlama, hadiseler vesilesiyle varlığın kendini yeniden ifşa etmesi ve bu ifşa hadisesinin yaydığı ışıkla insanın zihnindeki metnin yeniden yeni bir anlam kazanmasını ifade eder. Dolayısıyla burada yeni anlamın kaynağı, artık tek başına ne metin, ne okuyucu ne de hadisedir. Bizatihi varlığın bu bağlamda kendini açmasıdır. Dolayısıyla burada varlık özne olmaya daha yakındır. Ayrıca okuyucunun kişisel tarihinin de burada önemli bir yeri vardır. Belki de bulduğu, aradığıdır. İşte burası, insanın metinlerin anlamı konusunda en fazla farklılaştıkları yerdir. Üzerinde uyuşma sağlanmış kelimelerin anlam değiştirerek bir metnin anlamı husu-

sunda insanların ihtilaf etmelerinin altında da anlamın bu düzeydeki hali yatmaktadır.

Şimdi anlamının tabiatına giriş mahiyetindeki bu tavzihattan sonra Kur'an'ı anlama sorununa daha sağlıklı yaklaşılabilir. Genelde müslüman araştırmacıların ilahi kelimeden beklentilerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Çünkü bu söz, Allah'ın sözüdür; dolayısıyla sonsuz manaların derin ummanıdır. Şayet Kur'an kıyamete kadar insanlık için her sorunun çözümünü içeriyor ve her soruya cevap veriyorsa, o zaman mevcut tefsirlerin açıkladığından daha fazla bilgiler ve manalar içeriyor demektir. İşte bu bakış açısıyla Kur'an'a yönelindiğinde hiç te olağan dışı olmayan bildik kelimeler ve bu kelimelerden kurulu cümlelerle karşılaşmakta, bu sefer lafızlara yüklenilerek bunlara yeni lügavi karşılıklar verilmek yoluyla yeni/farklı anlamlar elde etme yoluna gidilmektedir. Mesela Kur'an'da başörtüsünün farzıyetine ilişkin polemikler güncel örneklerden bir tanesidir. Halbuki aslında lafızlar literal anlamları itibarıyla açıklarlar.

Belki de Kur'an'ın anlaşılması hususunda en çok gözden kaçan şey, onun dilinin bu dünyaya ait bir dil olduğudur. İlahi bir vahiy olarak Kur'an'ın dilinin bu dünyaya ait dillerden biri olan Arapça olması, onun literal/lafzi anlamının Arap dilinin imkanları içerisinde olduğunu gösterir. Bu da bu dünyaya ait bir dil olarak Arapça lafızlara olağan dışı yerine sadece olağan anlamlar yüklenilmesi gerektiğini gerektirir. Bu lafızlardaki anlamlar bu kelimelerin anlam imkanlarıyla sınırlıdır neticede. Çünkü bu dil başka dünyalara ait insan üstü bir dil değil, başka bir ifadeyle ilahça değil insancadır. Dolayısıyla onun ilahi bir kelam olması hasebiyle kendisinden beklenen derin manalara sahip olması, onun lafızlarına adeta işkence uygulayarak ondan olmadık manalar çıkarmak için onun derin manalarına ulaşmanın yolu değildir.

Kuşkusuz Kur'an, lafızlarının güzelliği, ifadelerinde maksada uygun en isabetli kelimelerin kullanılmış olması, söz diziminin ulaşılmaz seviyede mükemmel olması ve dolayısıyla kıraatta ve hıfzmede mucizevi bir akışkanlık ve kolaylık sağlaması gibi edebi özellikleri itibarıyla beşer kelimelerinin çok üzerinde bir seviyededir. O bir fesahat ve belagat mucizesidir. Fakat yine de bütün bu özelliklerine rağmen Kur'an, soyut ya da somut olsun bu dünyadaki müsemmalara isim olan kelimelerin kullanılmış olduğu bir dille konuşmuştur. Hatta öte dünyaya ait varlıklar dahi bu dünyadaki varlıklara benzetilerek, teşabüh yapılarak anlatılmıştır. Çünkü ne gaybi ne de başka her hangi insanüstü bir dil yoktur. Varoluşsal olarak böyle bir şey olası da değildir. Bu nedenle ilahi/derin anlamlarını bulmak için Kur'an lafızlarını sündürmeyi gerektirecek bir çabaya ihtiyaç yoktur. Bu lafızların her birinin, o gün o dili konuşan insanların bildiği birer karşılıkları vardı. Kur'an'ın kullanılan Arapça-

da yaptığı bazı anlam tadilatları ise ilk müslüman neslin gözleri önünde yapılmıştı. Namaz, zekat gibi bazıları ise özel bir anlamda ıstılahlaştırıldı. Dolayısıyla kendisi beyan olan, kendisini beyan olarak isimlendiren Kur’an apaçık bir kitaptır; onda gizemler yoktur. Onun asıl mucize olan yönü, sade ve öz ifadelerle söylediği şeylerin **hak** olmasıdır. Allah’ın varlık tasarımı içinde yer alan sözler, bütün varlığın kendisine göre var edildiği ilmin bir parçası olmasıdır. Dolayısıyla bu varlık alemi var oldukça bu sözler hak sözler olarak kalacaklardır. Dönülüp dolaşılıp sonunda varılacak yerde olmaya devam edeceklerdir. Hak olarak söylediği şeyleri odak noktasına koymak yerine dahasını aramanın ve lafızlardan zorlama anlamlar çıkararak yanına bir şeyler ilâştirmenin hiç bir anlamı olmayacaktır.

Tarihsel ve metin içi araştırma ile lafzi anlamların mümkün oldukları kadar kastedilen anlama uygun şekilde anlaşılmasından/bilinmelerinden sonra geriye kalan şey anlama hususunda “iyi niyetli” olmaktır. Burada iyi niyet ifadesi, anlambilimdeki anlamıyla kullanılmaktadır. Okuyucunun kendisini metne, metnin hakikatine açık tutması, önyargılarını gözden geçirmeye hazır olmasıdır. İnsanların kendi anlam dünyasındaki doğrularını metne söyletme eğiliminde oldukları ve çoğu zaman bundan kurtulamadıkları bilincini elden bırakmamasıdır. Anlama hadisesi varoluşsal olarak kontrol edilmeyecek şekilde zaten kendiliğinden olmaktadır.

Okuyucuların, Kur’an’ın lafzi anlamı hususunda aynı bilgilere sahip olmalarına rağmen farklı anlayışlara sahip olmalarının arkasında, lafzi anlam hususundaki farklılıkları değil, geçmiş kişisel tarihlerinin, etki tarihlerinin, genel tarihsel durumun, psikolojik, kültürel atmosferlerinin, ideolojilerinin, tutkularının etkisiyle okuyucuya varlığın farklı açılması, farklı yüzünü göstermesi nedeniyledir. Anlama hususunda “iyi niyetli” okuyucular diğerlerinden farklı anlamalarına rağmen onlarla ortak bir dilde buluşabilirler. Nitekim insan, daimi bir anlama süreci içerisinde olmasına, hatta daima “yanlış” anlamasına rağmen bu anlamalarından anlamlı ve uyumlu bir bütünlük oluşturabilmektedir. İyi niyetli okuyucular da farklı anlamalarına rağmen kendi aralarında uyumlu bütünlüklerde buluşabilirler.

İdeolojik okumalar ise zaten despotik okumalardır; bu tarz okuyucular hem metne şiddet uygulayarak metnin söylemediği kendi doğrularını bir yolunu bularak metinde temellendirirler, hem de kendi anlam dünyalarının yegane doğrulardan oluştuğundan güven içerisinde olarak diğer insanların da bu anlam dünyasını paylaşmalarını isteyerek dayatırlar. “Kötü niyetli” olarak isimlendirilen bu durumdaki okuyucuların, diğer okuyucularla ortak bir dilde buluşamamalarının altında yatan neden budur. Çünkü kendilerini metnin önerilerine açık tutmazlar.

Sonuç olarak Kur'an'ı anlama meselesi, lafızlarını zorlama meselesi değil, Kur'an'a ilişkin bilgileri öğrendikten sonra, ideolojisi ile mücadele ederek ve kendini metne açık tutarak hayat tecrübeleri eşliğinde daimi bir okuyucu olma meselesidir. Varlığın sesini dinleyerek Kur'an'ı okumak kadar aynı zamanda dünyayı da okuyabilme meselesidir. Mevcut önyargılarının yerlerini yeni önyargılara bırakmasına hazır olma meselesidir. Nasip meselesidir.